

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04 UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
ZESPÓŁ REALIZACJI 00 - 503 W A R S Z A W A
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17 TELEFAX 629 - 40 - 89
INTERNET: <http://www.cbos.pl> E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/38/38/96

ASPIRACJE POLAKÓW, CZYLI NA CO PRZEZNACZYLIBYŚMY WYSOKĄ WYGRANĄ

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, MARZEC '96

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

W systemie wartości współczesnych społeczeństw ważną pozycję zajmuje dążenie do wyższego poziomu życia. Przejawia się ono w aspiracjach społecznych dotyczących głównie trzech sfer: wykształcenia i wyboru zawodu, dochodów i oszczędności oraz zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych.

Aspiracje konsumpcyjne polskiego społeczeństwa badane były dotychczas między innymi w ten sposób, że pytano respondentów, na jakie cele przeznaczyliby ewentualną wysoką wygraną¹. Odpowiedzi na tak sformułowane pytanie otwarte ukazują - zdaniem autorów badań - najbardziej idealny, oderwany od konkretnych możliwości i ograniczeń, obraz aspiracji społeczeństwa. Wskaźnik taki jest szczególnie przydatny w sytuacji głębokiego spadku poziomu życia, kiedy respondenci nie widząc możliwości zaspokojenia aspiracji konsumpcyjnych z własnych środków ujawniają je dopiero wtedy, gdy nie występuje już bariera dochodowa.

Porównanie wyników badań z lat 1975, 1986 oraz 1992 umożliwia uchwycenie przemian, jakie w sferze aspiracji konsumpcyjnych społeczeństwa przyniosła transformacja ustrojowa².

Okazuje się, że w latach siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych, mimo odmiennej sytuacji społeczno-gospodarczej, hierarchie aspiracji konsumpcyjnych polskiego społeczeństwa były bardzo zbliżone. Wśród deklarowanych celów dominowała chęć posiadania własnego, odpowiednio urządzonego, domu lub mieszkania oraz samochodu. Obraz ten uzupełniały, z jednej strony, potrzeba niesienia pomocy materialnej bliskim, wyrażana przede wszystkim

¹ L. Beskid, R. Milic-Czerniak, Z. Sufin, *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowywania się w mikroskali*, IFIS PAN, Warszawa 1995.

² W badaniach z 1992 roku pytano respondentów o cele wydatkowania kwoty 500 mln zł (można było wskazać nie więcej niż 6 celów). Natomiast w badaniach z poprzednich lat nie wymieniano konkretnej kwoty (można było wskazać 1-3 cele).

przez emerytów i rencistów, chłopów i robotników, z drugiej zaś - pragnienie wyjazdu na urlop za granicę, istotne w latach siedemdziesiątych jedynie dla inteligencji, a w latach osiemdziesiątych dla prywatnych przedsiębiorców. Ci ostatni deklarowali również chęć zainwestowania we własną firmę. Dotychczas potrzeba inwestowania miała duże znaczenie jedynie dla chłopów, których aspiracje tradycyjnie koncentrują się na rozwoju własnego gospodarstwa rolnego.

Obraz aspiracji Polaków uzyskany w roku 1992 uległ istotnym zmianom³. Przede wszystkim rozszerzył się zakres dążeń o charakterze niekonsumpcyjnym. Potrzeba inwestowania wyraźnie nasiliła się i objęła nie tylko chłopów i prywatnych przedsiębiorców, ale także inteligencję i pracowników umysłowych oraz robotników. Istotną cechą aspiracji okresu transformacji okazał się także wzrost zainteresowania lokatami pieniężnymi - szczególnie widoczny u prywatnych przedsiębiorców oraz emerytów i rencistów. Na dalsze miejsca w hierarchii aspiracji przesunęła się potrzeba zakupu samochodu lub zamiany na lepszy. Natomiast nie zmieniła się priorytetowa pozycja potrzeb mieszkaniowych Polaków oraz aspiracji z nimi związanych. Utrzymał się także „model rodzinny” aspiracji emerytów i rencistów. Podobnie jak w poprzednich latach, wysoką wygraną przekazaliby oni najchętniej dzieciom, wnukom lub innym bliskim.

Styczeniowy sondaż CBOS⁴ pozwala uchwycić zmiany w aspiracjach Polaków, jakie zaszły w okresie przemian w latach 1992-1996. W badaniu tym - podobnie jak w poprzednich - zadano pytanie, na co respondenci przeznaczyliby wysoką wygraną (1 miliard starych złotych, a w 1992 roku - 500 milionów). Tym razem jednak przedstawiono im do wyboru listę dążeń - przygotowaną na podstawie wcześniejszych badań i uzupełnioną o nowe pozycje - z prośbą, by przy każdym wybranym celu określili sumę, jaką gotowi byliby wydać na jego realizację.

Zmiana charakteru pytania - z otwartego (stosowanego wcześniej) na zamknięte - uniemożliwia wprawdzie szczegółową, procentową analizę porównawczą, jednak pozwala na uchwycenie głównych kierunków zmian w aspiracjach Polaków. Jest to możliwe dzięki

³ Opisane tu dane zawarte są w tabeli 3.

⁴ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (68) przeprowadzono w dniach 12-16 stycznia '96 na 1177-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

porównaniu miejsc, jakie poszczególne cele zajmowały w hierarchii społecznych dążeń w 1992 roku, a jakie zajmują obecnie. Oto odpowiedzi uzyskane w trzech sondażach CBOS⁵.

Tabela 1. Przeznaczenie wysokiej wygranej w procentach

	I '96		XI '92	IV '92
• Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny (kupno, remont)	68	<ul style="list-style-type: none"> • Kupno, budowa domu, mieszkania • Remont, rozbudowa domu • Mieszkanie, dom dla rodziny 	28	31
• Wyposażenie mieszkania	59	<ul style="list-style-type: none"> • Wyposażenie mieszkania 	37	29
• Lokaty pieniężne	49	<ul style="list-style-type: none"> • Lokaty pieniężne (także kupno wartościowych przedmiotów) 	29	30
• Samochód (kupno, zamiana)	43	<ul style="list-style-type: none"> • Kupno samochodu, zamiana 	22	21
• Pomoc rodzinie	37	<ul style="list-style-type: none"> • Pomoc rodzinie 	21	25
• Wydatki na cele bieżące (odzież, żywność, czynsz)	34	<ul style="list-style-type: none"> • Zakup odzieży, obuwia • „Na życie”, potrzeby bieżące 	9	6
• Wypoczynek, kultura, podróże	28	<ul style="list-style-type: none"> • Zagraniczne urlopy, podróże 	7	5
		<ul style="list-style-type: none"> • Kultura, oświata, rozrywki 	3	3
• Inwestycje: rozpoczęcie działalności, rozwinięcie firmy, gospodarstwa	26	<ul style="list-style-type: none"> • Rozpoczęcie działalności gospodarczej 	10	19
		<ul style="list-style-type: none"> • Rozwinięcie firmy, gospodarstwa 	10	13
• Zdrowie	25	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona zdrowia 	2	2
• Nauka, wykształcenie (własne, rodziny)	24	<ul style="list-style-type: none"> • por. Kultura, oświata, rozrywka 	-	-
• Cele charytatywne	18	<ul style="list-style-type: none"> • Cele charytatywne 	7	11
• Kupno ziemi, kosztowności, nieruchomości	11	<ul style="list-style-type: none"> • por. Lokaty pieniężne 	-	-

⁵ Badanie „Ekonomiczny wymiar życia codziennego”, 23 marca - 8 kwietnia '92, reprezentatywna próba losowa dorosłych mieszkańców kraju (N=1823).

Badanie „Sprawy Polski i Polaków” (8), 17-19 listopada '92, reprezentatywna próba losowa dorosłych mieszkańców kraju (N=1140).

Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (68), 12-16 stycznia '96, ogólnopolska reprezentatywna próba losowa dorosłych Polaków (N=1177).

Tabela 2

Przypuśćmy, że otrzymał(a)by Pan(i) - nieważne od kogo i skąd - 1 miliard starych złotych w gotówce, tak jak wygraną w totolotka. Na co przeznaczył(a)by Pan(i) te pieniądze? I '96	Średnie kwoty (w mln starych zł)	Liczba osób
Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny	434	800
Inwestycje w działalność gospodarczą	400	307
Pomoc materialna rodzinie	299	435
Lokaty pieniężne	284	579
Samochód	201	509
Kupno ziemi, kosztowności, nieruchomości	188	127
Wyposażenie mieszkania	181	700
Nauka, wykształcenie	106	286
Wydatki na cele bieżące	98	401
Cele charytatywne	93	216
Zdrowie	89	297
Wypoczynek	84	328
Inne cele	132	14

W ciągu ostatnich czterech lat hierarchia aspiracji Polaków nie uległa zasadniczym zmianom⁶. Nadal najważniejszym przedmiotem dążeń Polaków jest **posiadanie (modernizacja) mieszkania lub domu**, na które gotowi są wydać największą kwotę (średnio 434 mln starych zł), a także odpowiednie jego wyposażenie, na co przeznaczyliby znacznie mniejszą sumę (181 mln zł).

Badani przywiązują wciąż bardzo dużą wagę do **lokat pieniężnych** - połowa społeczeństwa deklaruje chęć ulokowania części swej ewentualnej wygranej (średnio 284 mln zł) na książeczkach oszczędnościowych lub w papierach wartościowych.

Kolejne miejsce w hierarchii celów nadal zajmuje **kupno samochodu lub jego zamiana na lepszy**. Wskazuje go ponad dwie piąte Polaków, którzy gotowi są wydać nań średnio 201 mln zł.

Tak jak i przed czterema laty, ważna okazała się **potrzeba niesienia materialnej pomocy rodzinie**, zadeklarowana przez prawie dwie piąte badanych. Przeznaczyliby oni na nią średnio 299 mln zł, a więc nieco więcej niż na lokaty i znacznie więcej niż na samochód, co dodatkowo świadczy o jej wysokiej społecznej randze.

⁶ Por. komunikat CBOS „Na co przeznaczylibyśmy 500 milionów złotych?”, grudzień '92.

W porównaniu z rokiem 1992 wyraźnie zmalała obecnie chęć inwestowania we własną działalność gospodarczą (w jej rozpoczęcie lub rozwinięcie)⁷. Ważniejsze od inwestycji okazały się **wydatki na cele bieżące, takie jak: odzież, żywność czy czynsz**, które wskazuje jedna trzecia badanych, deklarując na nie średnio 98 mln starych zł. Sytuacja ta może wynikać ze zubożenia znacznej części społeczeństwa, dla której wysoka wygrana byłaby szansą ratowania rodzinnego budżetu⁸.

Natomiast na **inwestycje we własną firmę lub gospodarstwo rolne** część swej wygranej przeznaczyłby tylko co czwarty Polak, z tym że byłaby to bardzo wysoka kwota (średnio 400 mln starych zł). Ciekawe, że prawie dwa razy więcej osób jest zainteresowanych lokatami pieniężnymi, lecz skłonni są oni wydać na nie znacznie mniejszą kwotę. Oznacza to, że lokaty postrzegane są jako pewniejsze źródło dochodów niż wiążące się z ryzykiem finansowym prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Jednak ci, którzy już zdecydują się na nią, gotowi są poświęcić na ten cel większą sumę.

Warto zauważyć, że obecnie co dziesiąty Polak jest również zainteresowany inną formą lokaty kapitału, to znaczy **kupnem ziemi - działki budowlanej lub rekreacyjnej, nieruchomości, wartościowych przedmiotów**, planując przeznaczenie na te dobra średnio 188 mln starych zł ze swej ewentualnej wygranej. Przed czterema laty potrzeba ta prawie się nie ujawniła w skali społecznej.

Podobną rangę jak inwestycje mają w obecnej hierarchii społecznych aspiracji trzy cele: szeroko rozumiany wypoczynek, zdrowie oraz nauka, wykształcenie. O ile pierwszy z nich zaznaczył się w świadomości badanych również przed czterema laty, o tyle dwa pozostałe można uznać za nowe, charakterystyczne dla obecnego etapu transformacji.

Potrzebę przeznaczenia pewnej kwoty na **leczenie, rehabilitację czy rekonwalescencję** (średnio 89 mln starych zł) odczuwa jedna czwarta badanych, co wynika zapewne z rosnącego zagrożenia, jakie niesie pogarszający się stan zdrowia społeczeństwa, szczególnie dzieci

⁷ Z danych statystycznych GUS wynika, że po roku 1992 zahamowany został przyrost małych firm, również duża liczba nowych przedsiębiorstw nie wytrzymała konkurencji i uległa likwidacji. Znalazło to odzwierciedlenie w świadomości respondentów.

⁸ Komunikat CBOS „Materialny poziom życia gospodarstw domowych”, styczeń '96.

i młodzieży, oraz drastyczny wzrost kosztów leczenia⁹. Prawdopodobnie wiąże się ona również z odnotowanym już na początku lat dziewięćdziesiątych wzrostem wartości zdrowia w polskim społeczeństwie¹⁰.

Aspiracje związane z **nauką, wykształceniem własnym i rodziny** przejawia także co czwarty badany, który przeznaczyłby na ten cel średnio 106 mln starych zł ze swej ewentualnej wygranej. W latach osiemdziesiątych, na skutek przeżywanego kryzysu, wyraźnie zmalało znaczenie wykształcenia. W odczuciu wielu ludzi nie zapewniało ono większych dochodów, wyższego poziomu życia. Dlatego znaczna część społeczeństwa dążyła do polepszenia warunków życia nie przez zdobywanie wykształcenia, lecz działalność handlową, pracę w szarej strefie. W latach dziewięćdziesiątych nowa sytuacja społeczno-ekonomiczna i ustrojowa wpłynęła na zmianę poglądu na temat wykształcenia jako szansy życiowej¹¹. Potwierdził to w 1993 roku Polski Generalny Sondaż Społeczny, w którym większość Polaków uznała wykształcenie za czynnik decydujący o życiowym sukcesie. Można więc powiedzieć, że charakterystycznym zjawiskiem w procesie transformacji jest wzrost znaczenia wykształcenia i kwalifikacji. W 1996 roku znalazło to również odzwierciedlenie w aspiracjach społecznych.

ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNE ASPIRACJI

Wybór możliwych do zrealizowania celów w przypadku otrzymania miliarda starych złotych jest zróżnicowany w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych, co pozwala na zrekonstruowanie obrazu aspiracji każdej z nich. Zestawienie odpowiedzi uzyskanych w styczniu '96 oraz w kwietniu '92 umożliwi również zaobserwowanie przemian, jakie zaszły w tym czasie w aspiracjach poszczególnych grup społeczno-zawodowych.

Należy jednak pamiętać o sformułowanych wcześniej ograniczeniach porównywalności danych wynikających z formy pytania - otwartego i zamkniętego.

⁹ Komunikat CBOS, „Problemy kraju i niepokoje Polaków - postrzegane zagrożenia”, marzec '96 .

¹⁰ L. Beskid, R. Milic-Czerniak, Z. Sufin, *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowywania się w mikroskali*, s. 201-206.

¹¹ *Tamże*.

Tabela 3. Przeznaczenie wysokiej wygranej

w procentach

1996		1992	
Inteligencja i pracownicy umysłowi			
1. Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny	74	1. Kupno, budowa domu, mieszkania	55
2. Wyposażenie mieszkania	64	2. Urządzenie mieszkania	53
3. Samochód (kupno, zamiana)	55	3. Inwestycje we własną firmę	33
4. Lokaty pieniężne	51	4. Samochód	31
5. Wypoczynek	42		
6. Nauka, wykształcenie	35		
7. Wydatki na cele bieżące	27		
8. Inwestycje we własną firmę	24		
Robotnicy			
1. Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny	84	1. Kupno, budowa domu, mieszkania	55
2. Wyposażenie mieszkania	71	2. Urządzenie mieszkania	53
3. Samochód (kupno, zamiana)	58	3. Inwestycje we własną firmę	33
4. Lokaty pieniężne	54	4. Samochód	31
5. Wydatki na cele bieżące	36		
6. Wypoczynek	32		
7. Inwestycje we własną firmę	30		
Chłopi			
1. Inwestycje w gospodarstwo	65	1. Inwestycje w gospodarstwo	71
2. Urządzenie mieszkania	27	2. Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny	61
3. Wyposażenie mieszkania	58	3. Kupno, budowa domu, mieszkania	26
4. Samochód (kupno, zamiana)	46	4. Pomoc materialna rodzinie	18
5. Pomoc materialna rodzinie	32		
Prywatni przedsiębiorcy			
1. Inwestycje we własną firmę	51	1. Inwestycje we własną firmę	66
2. Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny	49	2. Kupno, budowa domu, mieszkania	38
3. Wyposażenie mieszkania	43	3. Lokaty	31
4. Samochód (kupno, zamiana)	40	4. Samochód	22
5. Wypoczynek	35		
6. Lokaty pieniężne	33		
Emeryci i renciści			
1. Pomoc materialna rodzinie	60	1. Pomoc materialna rodzinie	64
2. Mieszkanie, dom dla siebie i rodziny	54	2. Lokaty	35
3. Lokaty pieniężne	51	3. Urządzenie mieszkania	29
4. Wyposażenie mieszkania	47	4. Kupno, budowa domu, mieszkania	29
5. Zdrowie	38		
6. Wydatki bieżące	35		
7. Samochód	27		

W hierarchii aspiracji inteligencji i pracowników umysłowych oraz robotników wyraźnie zmalało znaczenie inwestowania we własną firmę, przesuając się z trzeciego miejsca na ósme (u inteligencji) i siódme (u robotników). Świadczy to o narastającym lęku obu tych grup przed ryzykiem finansowym, jakie niesie własna działalność gospodarcza. Nadal jednak chęć inwestowania deklaruje prawie jedna trzecia robotników oraz jedna czwarta inteligencji i pracowników umysłowych. Jednakże ważniejsze niż ewentualne inwestycje we własny sklep lub warsztat stało się dla nich nie tylko kupno samochodu (lub jego zamiana na lepszy) czy ulokowanie pieniędzy w bankach i papierach wartościowych, lecz również wypoczynek i bieżące wydatki na odzież, żywność, czynsz.

Ponadto dla inteligencji i pracowników umysłowych większą rangę niż inwestycje gospodarcze ma możliwość inwestowania w naukę i wykształcenie - własne, dzieci lub wnuków. Potrzebę tę deklaruje co trzeci przedstawiciel tej grupy, co niewątpliwie wiąże się z charakterystycznym dla okresu transformacji wzrostem znaczenia wykształcenia i kwalifikacji, jednak może również wynikać z występującego w ostatnich latach wzrostu kosztów ich uzyskania.

Typowe dla okresu przemian jest także pojawienie się wśród najważniejszych aspiracji (w obu grupach) potrzeby posiadania lokat pieniężnych, które cztery lata temu były mniej popularne, a obecnie są przedmiotem dążeń połowy inteligencji i pracowników umysłowych oraz robotników. Zapewne w ich świadomości lokaty są obarczone mniejszym ryzykiem finansowym niż własna działalność gospodarcza.

Hierarchia aspiracji chłopów prawie nie uległa zmianie. Nadal priorytetowe znaczenie ma dla nich możliwość inwestowania w gospodarstwo rolne, jednakże potrzeba ta wydaje się obecnie słabsza niż przed czterema laty. Obecnie deklaruje ją dwie trzecie chłopów. Za ważne uznają oni również zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych.

W porównaniu z rokiem 1992 wzrosła w tej grupie badanych ranga posiadania samochodu lub zamiany na lepszy - aspiracje z tym związane deklaruje obecnie prawie połowa z nich. Zmalało natomiast znaczenie potrzeby niesienia pomocy materialnej rodzinie, jednak nadal jedna trzecia chłopów chętnie przekazałaby część swej wygranej dzieciom, wnukom lub innym bliskim.

W hierarchii aspiracji prywatnych przedsiębiorców nadal najważniejsza jest możliwość inwestowania we własną firmę. Potrzebę taką wskazuje obecnie połowa tej grupy, natomiast cztery lata temu deklarowało ją dwie trzecie przedsiębiorców. Mimo sygnalizowanych wcześniej zastrzeżeń co do porównywalności odsetków wskazań na pytanie zamknięte i otwarte, należy odnotować jako istotny w okresie ostatnich czterech lat spadek potrzeby inwestowania wśród przedsiębiorców¹². W grupie tej obniżyła się również wyraźnie ranga lokat pieniężnych. Ważniejsze od nich okazały się: wyposażenie mieszkania, kupno lub zamiana samochodu, a także wypoczynek. Można więc uznać, że na obecnym etapie transformacji systemowej potrzeby konsumpcyjne prywatnych przedsiębiorców zyskują większe znaczenie i zdają się hamować ich zainteresowanie inwestowaniem i lokatą pieniędzy.

W hierarchii aspiracji emerytów i rencistów nadal utrzymuje się „model rodzinny”. Najważniejsze dla nich jest niesienie pomocy materialnej dzieciom, wnukom lub innym bliskim. Przywiązują oni również wagę do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych własnych i rodziny oraz posiadania lokat pieniężnych. Ponad jedna trzecia sygnalizuje potrzeby finansowe związane z ochroną zdrowia (leczenie, rehabilitacja czy rekonwalescencja). Zbliżona liczebnie grupa przeznaczyłaby część swej wygranej na podstawowe wydatki bieżące, takie jak odzież, żywność i czynsz. O samochodzie myśli jedna czwarta emerytów i rencistów. Tylko niewielka część (15%) wydałaby pieniądze na wypoczynek, kulturę, rozrywkę i podróże. Większość z nich nie odczuwa więc potrzeby naśladowania „turystycznego” stylu życia emerytów społeczeństw zachodnich.

W okresie ostatnich czterech lat nie zmieniły się aspiracje emerytów i rencistów, nadal związane są one przede wszystkim z rodziną - najważniejszą potrzebą jest niesienie materialnej pomocy dzieciom, wnukom lub innym bliskim.

¹² Jest to spadek o 15 punktów procentowych, podczas gdy wskazania wszystkich innych aspiracji, nie związanych z inwestowaniem, są obecnie (w pytaniu zamkniętym) znacznie wyższe niż przed czterema laty (w pytaniu otwartym).

Stosunkowo stabilne są również aspiracje chłopów, którzy tradycyjnie największą wagę przywiązują do możliwości inwestowania w swoje gospodarstwa rolne. W porównaniu z rokiem 1992 nasiliła się wśród nich potrzeba posiadania samochodu.

W hierarchii aspiracji prywatnych przedsiębiorców nadal najważniejsze jest inwestowanie we własną firmę, jednak w ciągu ostatnich czterech lat daje się zauważyć jego mniejsze znaczenie. W grupie tej zmalała również ranga lokat pieniężnych. Obecnie prywatni przedsiębiorcy przywiązują większą wagę do zaspokojenia swych potrzeb konsumpcyjnych, co - jak się wydaje - hamuje ich zainteresowanie inwestowaniem i lokatą pieniędzy.

Zwraca uwagę podobieństwo obrazu aspiracji inteligencji i pracowników umysłowych oraz robotników. Wyraźnie zmniejszyły się wśród nich potrzeby inwestowania we własną firmę, co może świadczyć o narastającym lęku obu tych grup przed ryzykiem finansowym, jakie niesie własna działalność gospodarcza. Jednocześnie jednak nastąpił wzrost znaczenia lokat pieniężnych.

W hierarchii aspiracji inteligencji i pracowników umysłowych wyższą rangę niż inwestycje gospodarcze uzyskała możliwość inwestowania w naukę i wykształcenie - własne, dzieci lub wnuków. Częściowo może się to wiązać ze wzrastającymi w ostatnich latach kosztami kształcenia, jednak bardziej prawdopodobne jest, że wynika raczej z charakterystycznego dla okresu transformacji wzrostu wartości wykształcenia i kwalifikacji.

Uogólniając można powiedzieć, że poszczególne grupy społeczno-zawodowe różnią się aspiracjami. Wśród emerytów i rencistów dominuje model „rodzinny”, wśród chłopów i prywatnych przedsiębiorców - „inwestycyjny”, natomiast wśród inteligencji, pracowników umysłowych oraz robotników - „konsumpcyjny”.